

باسمه تعالی

عنوان کرسی: نقش وجدان اخلاقی در هدایت انسان

ارائه دهنده: دکتر توفیق اسداف (استادیار جامعه المصطفی العالمية)

ناقد اول: حجت الاسلام دکتر حسن محیطی اردکان (استادیار دانشگاه معارف اسلامی)

ناقد دوم: حجت الاسلام دکتر علی احمدی امین (استادیار جامعه المصطفی العالمية)

مدیر کرسی: حجت الاسلام دکتر کمال کورکماز (مدرس دانشگاه مجازی المصطفی)

مکان: دانشگاه مجازی المصطفی

زمان: یک شنبه (۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۳)، ساعت ۱۲:۴۵

در این کرسی که با تلاوت آیاتی از کلام الله مجید آغاز گردید، در ابتدا مدیر کرسی با ارائه ضوابط و نحوه مدیریت کرسی به تبیین مسئله پرداختند و سپس از دکتر اسداف به عنوان ارائه دهنده کرسی درخواست نمودند که مطالب خود را ارائه نمایند. در ادامه، ارائه دهنده دکتر اسداف به بررسی رویکرد مدنظر خویش نسبت به موضوع کرسی پرداختند و موضوع را به شرح زیر بررسی نمودند:

واژه «وجدان» یک واژه عربی از ماده «وجد» به معنای پیدا کردن، رسیدن و یافتن است، و در اصطلاح منطقی، وجدان یعنی «هر پدیده‌ای که در درون ما استقرار پیدا می‌کند، ما به آن حقیقت وجدان داریم یعنی آنرا دریافته‌ایم». این تعریف در واقع، تعریف منطقی از وجدان است که شامل کل یافته‌های درونی ما می‌باشد مانند ترس، درد، گرسنگی و غیره. ولی منظور ما در این جا، معنای منطقی وجدان نیست، بلکه همان معنای خاص از وجدان است که بیشتر به «وجدان اخلاقی» شهرت یافته است. به همین دلیل، وقتی می‌گوییم وجدان، در فهم عرفی، یعنی نیرویی درونی که انسان را از کارهای خلاف انسانیت بازداشته و در صورت انجام چنین کارهایی به سرزنش شخص می‌پردازد. یا به بیان استاد مطهری، وجدان همان تذکر نفس، توجه به خود؛ و با توجه به خود، درک کردن اینکه چه چیزی ملایم و مناسب با این گوهر و جوهر است و چه چیزی متضاد با اوست؛ می‌باشد.

وجدان بشر، دارای ابعاد و قوا و فعالیت‌های گوناگون می باشد. نظریه‌ی وجدان اخلاقی، اخلاق را عبارت می داند از الهامات وجدانی به این معنا که خدای متعال نیرویی در درون انسان قرار داده است که آن نیرو غیر از عقل و عاطفه است، نیرویی است که به انسان تکلیف الهام می کند؛ یعنی از درون انسان به انسان فرمان می دهد، می گوید چنین بکن، چنان نکن. این نیرو یک امر فطری است. خدای متعال هر انسانی را با یک چنین وجدانی آفریده و آن وجدان در بسیاری از مسائل به انسان الهام می کند. در کارهایی که اسمش را کار اخلاقی می گذاریم. می توان «وجدان» را چنین تعریف کرد:

«وجدان یا انسانیت قوه‌ای است در انسان که روی حق و حقیقت تکیه می کند، یعنی اگر در یک جا دیدید که حق با دیگری است، انصاف می دهید و می گوید حق با تو است و من بیخود می گویم.»
برای وجدان می توان سه جنبه تصور کرد:

۱. جنبه ادراکی

۲. جنبه ارادی

۳. جنبه انفعالی

جنبه ادراکی وجدان اخلاقی این است که اعمال و حتی افکار انسانها را مورد بررسی قرار می دهد و مانند یک قاضی بی طرف آن را تجزیه و تحلیل می کند و حکم به خوبی و بدی در مورد آن صادر می کند
جنبه ارادی آن، این است که همانند یک نفر فرمانده قوی به ما فرمان می دهد که به مقتضای آن عمل کنیم یعنی اگر عمل خوب است انجام دهیم و اگر بد است ترک نماییم.

جنبه انفعالی وجدان این است که اگر بر وفق درک و میل آن رفتار کردیم، احساس مسرت و شادی می نماید و موجب انبساط و آرامش خاطر می گردد و اگر برخلاف میل و درک آن عمل نمودیم، احساس شرمساری و خجلت کرده و با ضربات جانکاهی که بر روان و اعصاب ما وارد می شود ما را شکنجه می دهد.

بنابراین، وجدان اخلاقی نیروی باطنی است که خداوند متعال این نیرو را در وجود همه‌ی انسانها قرار داده است تا در هر جایی که باشند، سبب هدایت و مانع ضلالتشان گردد و هیچ انسانی به حسب سرشت و آفرینش خالی از آن نیست.

ارزیابی وجدان اخلاقی در مکتب کانت

فیلسوف معروف آلمانی ایمانوئل کانت که پایه فلسفه‌ی خود را همان وجدان اخلاقی قرار داده، استاد مطهری در بیان بحث آن، متذکر می شود واقعاً هم خدای متعال به بشر چنین وجدانی عنایت فرموده است. سپس می فرماید که در مشرق و مغرب زمین همیشه کسانی بوده اند که به چنین وجدان مستقلی در بشر ایمان و اعتقاد داشته اند. در عظمت این ضمیر پاک همان

بس است که جناب کانت که از مشاهیر فیلسوفان جهان است، معتقد است که فعل اخلاقی یعنی فعلی که انسان آن را به عنوان یک تکلیف، از وجدان خودش گرفته باشد. استاد مطهری نتیجه می‌گیرد که اساساً در مکتب کانت، فعل اخلاقی یعنی فعلی که ناشی از فرمان وجدان است. و اخلاق، وجدان فطری انسانی است که خدای متعال به هر انسانی داده است.

نمونه‌هایی از هدایت وجدان اخلاقی

الف: نظارت و قضاوت منصفانه وجدان

وجدان مهارکننده‌ی نیروهای امثال عاطفی، جنسی و سودپرستی می‌باشد. وجدان همیشه وجدان است، اگرچه گاهی تحت تأثیر همان پدیده‌ها قرار می‌گیرد. در حالی که عقل نظری در صورت نداشتن رشد صحیح، فعالیت‌های غرائز حیوانی ما را توجیه نموده و کوشش می‌کند که امر را حتی بر وجدان مشبه سازد.

ب: سرزنش وجدان

معمولاً هر کسی بعد از انجام یک کار غیر اخلاقی، پشیمان گشته و خود را ملامت می‌کند. وجدان زمانی که دید، از طرف صاحبش کار قبیح صورت گرفت، صاحبش را ملامت می‌کند. مثلاً هنگامی که انسان حق شخصی را پایمال کند، در اندرونش وجدانش راحت نمی‌شیند و او را مؤاخذه می‌کند.

ج: عذاب وجدان

اکثر جانیه‌های دنیا- ولو برای چند لحظه- عذاب وجدان را احساس می‌کنند.

د: غیر قابل تسلیم بودن وجدان

وجدان در خلقت خویش امر غیر قابل تسلیم است که زیر سلطه‌ای قرار نمی‌گیرد. به این معنا که انسان می‌تواند خودش را تسلیم دیگران کند و در خدمت دیگران باشد، ولی معمولاً نمی‌تواند وجدانش را تسلیم کند، وجدان به گونه‌ای است که به زودی تسلیم نمی‌گردد.

هدایت وجدان اخلاقی در قرآن و روایات

بارزترین نمونه از قرآن کریم در مورد وجدان اخلاقی را می‌توان در سوره‌ی «قیامت» با تعبیر «نفس لوامه» مشاهده کرد. چنان که می‌فرماید: «لااقسم بیوم القيمة ولا اقسام بالنفس اللوامة». «سوگند به روز قیامت، سوگند به نفس ملامتگر».

مراد از «نفس لوامه» همان وجدان آدمی است که شخص را در مقابل اعمال بد ملامت می‌کند، خواه مؤمن باشد یا کافر.

ثابت و همگانی بودن وجدان اخلاقی

در این جا بحث مهمی که باید به آن پرداخت، مسأله‌ی ثبات و همگانی بودن نیروی وجدان اخلاقی است. اما در این که هر فردی از بشر با چنین نیرویی به نام وجدان متولد می‌شود، شکی نیست. و نیز می‌دانیم که در هر زمان و مکانی از جانب همه

ی انسانها، اعم از مؤمن و کافر، از وجدان و با وجدان بودن حرف زده می شود. ولکن آنچه بیانش در این جا ضروری می باشد، این است که وجدان بشر همانند طرز زندگی و رفاه او در طول زمان تغییر نمی کند، بلکه عنصر وجدان همانگونه ای که همگانی است، یک امر ثابتی هم می باشد. وجدان در بشر امروز وجود دارد، در بشر یک قرن پیش هم وجود داشته است، در بشر ده قرن و صد قرن قبل هم وجود داشته است. ما که ستمگرهای دنیا را ملامت می کنیم ستمگر امروز را ملامت می کنیم، ستمگر ده قرن پیش و صد قرن قبل را هم ملامت می کنیم برای این که می گوئیم او آدم بی وجدانی بوده است، یعنی آدمی بوده که بر خلاف وجدان انسانی خودش رفتار می کرده است. کشتن آدم بی تقصیر را وجدان بشر پنج هزار سال پیش بد می دانسته، وجدان بشر امروز هم بد می داند. بچه کشی را همه افراد بشر در همه زمانها بد می دانند. با مطالعه ای در اطراف بشر، می فهمیم که وجدان یک حقیقت ثابتی است در بشر در تمام زمانها.

پس از ارائه تفصیلی دکتر اسداف، ناقد اول حجت الاسلام دکتر حسن محیطی اردکان در مقام طرح برخی اشکالات به بیان مطالب زیر پرداخت:

- بحث به روز است و مبتلا به آن هستیم.
 - وجدان اخلاقی همگانی است و ودیعه الهی است و در وجود همه می باشد.
 - در طول زمان امکان هست مورد فراموشی قرار بگیرد ولی از بین رفتنی نیست.
 - یک بحث مهم معرفی مفاهیم کلیدی است از جمله وجدان، و برای اینکه خوب فهمیده شود وجدان اخلاق چیست باید به آن خوب توجه شود.
 - وجدان اخلاقی آیا با فطرت و عقل عملی متفاوت است؟
 - در مقاله وجدان گاهی به معنای فطرت و گاهی به معنای عقل عملی مطرح است، باید بین این سه تفکیک صورت پذیرد.
 - ماهیتا بین وجدانیات منطقی و وجدان اخلاقی چنان تفاوتی وجود ندارد.
 - به چه صورت می توان وجدان و وجدان اخلاقی را به اثبات برسانیم؟
 - آیا وجدان همان عقل عملی نیست؟ شواهد زیادی داریم در مقاله شما که وجدان را به معنای عقل عملی گرفتید.
 - کانت عقل عملی را مطرح کرده سات و آیا شما همان عقل عملی را مطرح می کنید یا شباهت هایی هست بین بحث کانت و این بحث که بحث کانت را اینجا مطرح کردید.
 - اقامه دلیل برای بحث لازم است اینکه وجدان چیست و تعریفتان از وجدان، چه ادله ای دارید؟
- در ادامه جلسه، نوبت به ارائه مطالب و نقد ناقد دوم رسید که حجت الاسلام دکتر علی احمدی امین به موارد زیر پرداختند:
- موضوع جلسه موضوعی بسیار مهم و در فلسفه اخلاق مطرح است.

- وجدان معانی مختلفی دارد، برای پیشرفت در مباحث مفهومی می بایست مفاهیم زیر را مورد بررسی قرار داد.
- ✓ وجدان از حیث اصلاحی
- ✓ فطرت از حیث اصطلاحی
- ✓ عقل عملی از حیث اصطلاحی
- ✓ شهود از حیث اصطلاحی
- ✓ ارتباط بین شهود و وجدان
- ادراکاتی داریم، در بررسی ادراکات هم ادراکات جزئی بررسی می شود و هم ادراکات کلی.
- مدرکات خود بر دو نوع است:
- ✓ محسوسات: مدرک آن حس است.
- ✓ مدرک خیالی: توسط خیال است.
- وجدان نیز در واقع همان جزئی را درک میکند.
- وجدان مربوط به کدام یکی از مدرکات است؟ در حوزه ادراکات جزئی است یا در حوزه علم حضوری؟
- مدرکات صوری است: ۱- مشروط به ماده است و ۲- مشروط به حضور ماده نیست.
- مدرکات معنوی است: جزئی است و کلی.
- وجدان در کجای این تقسیم بندی قرار می گیرد؟

در انتهای جلسه نیز ضمن طرح پرسش های حضار و سایر مطالب طرح شده توسط ناقدین، ارائه دهنده به انتقادات و سؤالات پاسخ داده و با جمع بندی مدیر کرسی، جلسه با ذکر صلوات بر محمد و آل طاهرینش به پایان رسید.